

ADVIES OUDE HOLLANDSE WATERLINIE Unie van Vestingsteden van de OHWL

1. Vraag

Aanleiding en probleemstelling

Vestingsteden in combinatie met een waterlinie zijn een uniek Nederlands cultuurhistorisch fenomeen. De Oude Hollandse Waterlinie (OHWL) is de eerste geplande waterlinie. Terwijl latere waterlinies zoals de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie worden gekenmerkt door speciaal gebouwde forten, wordt de Oude Hollandse Waterlinie gekenmerkt door vestingsteden als dragers. In de Oude Hollandse Waterlinie gaat het daarbij om de steden Naarden, Weesp, Woerden, Bodegraven, Montfoort, Oudewater, Schoonhoven, Nieuwpoort, Gorinchem en Woudrichem. Kenmerkend is ook dat vrijwel alle vestingwerken in deze steden volgens een vast stramien in ongeveer dezelfde periode (tussen 1672-1700) zijn aangelegd. Ze geven dus ook een (militair-historisch) tijdsbeeld.

Afgelopen jaren heeft het Projectbureau OHWL systematisch onderzoek verricht naar de kwaliteiten van de OHWL. Zo is – met medewerking van het ministerie van LNV en de Stuurgroep Groene Hart – een cartografisch onderzoek verricht dat is uitgemond in de publicatie *Cordon van Holland, het beeld van de Oude Hollandse Waterlinie*.

Bij dit onderzoek bleek ondermeer:

- dat de monumentenbeschrijvingen van de diverse vestingsteden zeer uiteenlopend zijn, variërend van zeer gedetailleerd (bijv. Naarden) tot zeer globaal (bijv. er wordt alleen vermeld: vestinggracht);
- dat een nadere onderbouwing vanuit historisch-geografisch oogpunt ontbreekt; deze is noodzakelijk, omdat de linie tussen 1672 en 1815 in verschillende fasen is gerealiseerd;
- dat een samenhangende beschrijving van de vestingwerken in het vroegere inundatiegebied – kades, dijken, waterkeringen enz. ontbreekt;
- dat de omvang van de bescherming vaak niet duidelijk is bij gebrek aan kaartmateriaal, waarop de omschrijving van de objecten aangegeven; in de gemeentelijke praktijk leidt dit, mede door de omvang van de monumenten vaak tot veel onduidelijkheid;
- dat ook het archeologische aspect van de monumenten hierbij wordt meegenomen; de aanwezigheid van ondergrondse, niet zichtbare resten van de vestingwerken zijn onvoldoende belicht en beschermd.

De Unie van Vestingsteden in de Oude Hollands Waterlinie, waarbij zijn aangesloten Woerden, Bodegraven, Oudewater, Schoonhoven, Liesveld/Nieuwpoort, Leerdam en Gorinchem, pleiten in hun brief voor een programmatische herbeschrijving van de vestingwerken van de vestingsteden in de Oude Hollandse waterlinie. Het Projectbureau van de Unie van Vestingsteden van de OHWL heeft hiertoe bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed een verzoek ingediend tot redengevende beschrijving van de vestingwerken.

Bij deze beschrijving dienen zowel de generieke kenmerken van de OHWL – een aantal bastions werd eind 17^e eeuw door dezelfde ingenieurs ontworpen – als de unieke kenmerken van elke vestingstad afzonderlijk aandacht te krijgen. Een samenhangende en redengevende beschrijving van de vestingwerken – zowel in de bebouwde kom als daarbuiten – is volgens het Projectbureau een voorwaarde is voor het voeren van een effectief planologisch beschermingsbeleid.

Daarnaast liggen er in het inundatiegebied van de OHWL een groot aantal ontwerpogaven, zoals gemeentelijke bouwplannen, landinrichtingsprojecten en andere gebiedsprojecten.

Adviesvraag

Aan het Kwaliteitsteam Groene Hart wordt gevraagd om een kwaliteitsbeoordeling te geven van het historisch inundatiegebied van de Oude Hollandse waterlinie en daarnaast in meer algemene zin

advies te geven over de ontwikkeling en het onder de aandacht brengen van de Oude Hollandse Waterlinie in relatie tot de ruimtelijke kwaliteit van het Groene Hart.

2. Advies

Vooraf

Het advies van het Kwaliteitsteam gaat zowel in op de inundatiegebieden, als op de betekenis van de linie in zijn geheel. Hierbij spelen de vestingsteden een belangrijke rol.

Inundatiegebieden

De voormalige inundatiegebieden van de OHWL vallen grotendeels samen met de natste en meest kwetsbare veenweidegebieden in het Groene Hart; dat is ook logisch gezien het feit dat deze gebieden vroeger al het makkelijkste onder water konden worden gezet. De Groene Ruggengraat is ook grotendeels geprojecteerd in deze zones. De inundatiegebieden hebben van oudsher een functie als landbouwgebied (veenweide). Daarnaast speelt natuur(ontwikkeling) een steeds belangrijkere rol en is aan de gebieden een belangrijke landschappelijke waarde toegekend door de combinatie van openheid, kenmerkende verkaveling en open water. De recreatieve betekenis van dit deel van het Groene Hart hangt sterk samen met deze natuur- en belevingswaarde.

Dat het gebied ook nog een 'landschappelijke laag' kent uit de tijd dat de OHWL een functie had als verdedigingslinie, is vooral bij ingewijden bekend. De vraag is of, en zo ja op welke wijze deze laag zichtbaar of beleefbaar gemaakt kan worden. Een dergelijke ruimtelijke versterking was bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie makkelijker te realiseren, omdat daar nog tal van goed zichtbare verdedigingswerken (vooral forten) aanwezig zijn. Afgezien van de fraaie vestingsteden en een aantal forten, moeten de restanten van de OHWL met een vergrootglas worden gezocht. Ze zijn er wel (bolwerken, sluisjes, dammetjes, sloten), maar deze zijn meestal niet prominent zichtbaar in het landschap.

Bij de inundatiegebieden gaat het tezamen om een zeer groot gebied. Om dit gebied op basis van de OHWL een aparte status te geven lijkt het Kwaliteitsteam alleen al vanwege de grootte van het gebied lastig. In een zo groot gebied spelen er zoveel zaken dat een 'status aparte' op basis van alleen de OHWL niet haalbaar lijkt. Het Kwaliteitsteam zet daarom vraagtekens bij de legitimering van het open karakter op basis van de OHWL en vraagt zich ook af of de 'inundatiegebieden', naast de nu al kenmerkende openheid, nog verder moeten worden versterkt of geduïd. Het ruimtelijk versterken van de randen van de OHWL, wat denkbaar zou zijn in de vorm van kunst- of lichtobjecten, lijkt in de ogen van het Kwaliteitsteam eerder te leiden tot een landschappelijke verstoring dan dat het iets wezenlijks toevoegt. Pogingen om het onzichtbare zichtbaar te maken leiden dikwijls tot gezochte oplossingen die de werkelijke waarden van het gebied geen recht doen.

Wel is het verstandig dat de gemeenten in hun bestemmingsplannen voor het buitengebied beter dan tot nu toe het geval is, een beschrijving van de inundatiegebieden opnemen en hieraan waarden toekennen in relatie tot de aanwezige landschappelijke openheid.

Ook ziet het Kwaliteitsteam mogelijkheden in de combinatie van natte, kwetsbare veenweidegebieden met de inundatiegebieden. Gedacht kan worden aan het gedurende een periode zichtbaar nat houden van deze gebieden in het voorjaar. Dit komt de natuur - met name de fouragerende weidevogels - in deze gebieden ten goede, draagt bij aan het afremmen van de oxidatie van veen en levert ook nog eens een mooi beeld op. E.e.a. zal wel goed moeten worden uitgewerkt en afgestemd met betrokken partijen. Deze tijdelijke goed zichtbare markering van delen van de OHWL biedt zowel recreatief als educatief tal van kansen.

Voorts pleit het Kwaliteitsteam voor meer informatievoorzieningen langs routes en bij recreatieve knooppunten, waarbij inzicht geboden wordt in de (grotendeels onzichtbare) laag van de OHWL in het landschap. Hierbij moet niet alleen aan fysieke informatie in het veld worden gedacht, maar ook aan kaart- en promotiemateriaal en bijvoorbeeld aan applicaties voor mobiele telefoons met informatie over de locaties waar iemand zich bevindt (in combinatie met andere informatie over bijvoorbeeld natuur, landbouw, landschap en recreatieve mogelijkheden). Door deze informatie op verschillende

manieren aan te dragen, kan de leesbaarheid van het landschap worden vergroot. Ook zou meer gedaan kunnen worden met de boeiende verhalen rond de OHWL uit het rampjaar 1672 (en 1673), onder andere door deze waar mogelijk te koppelen aan concrete plekken in het gebied en er bijvoorbeeld in onderwijsprogramma's op basisscholen in het Groene Hart meer aandacht aan te besteden.

Voor zover er nog elementen uit de OHWL aanwezig zijn, dienen deze te worden behouden en waar mogelijk ruimtelijk versterkt. De ideeën rond het aanleggen van recreatieve routes die samenhang vertonen met de OHWL worden door het Kwaliteitsteam gesteund.

Advies 1

Gemeenten worden opgeroepen in hun bestemmingsplannen meer aandacht te besteden aan de inundatiegebieden van de OHWL, dit ter bescherming van de landschappelijke openheid van deze gebieden. Een aparte status alleen op basis van de OHWL wordt gelet op de omvang en de overige functievervulling van de gebieden niet reëel geacht. Tevens wordt geadviseerd om samen met de waterschappen, grondeigenaren en natuurorganisaties te onderzoeken of een vernatting van delen van de inundatiegebied tot de mogelijkheden behoort. Zie af van ideeën om het onzichtbare van de OHWL met kunst en vliegwerk zichtbaar te maken. Vooral door gebruikmaking van nieuwe techniek (applicaties op mobiele telefoons) kan dit veel geraffineerder zonder het landschap aan te tasten. Ook zou ook meer kunnen worden gedaan met de boeiende historische verhalen over de OHWL.

Vestingsteden

De vestingsteden van de OHWL zijn voor een belangrijk deel goed bewaard gebleven. Wel hebben in de loop van de jaren, en met name de afgelopen decennia, op veel plaatsen stedelijke uitbreidingen plaatsgevonden, waarbij in veel gevallen weinig rekening is gehouden met de oorspronkelijke vrije ligging van de vestingsteden. De zogenaamde schootsvelden rond de vestingen zijn voor een groot deel ruimtelijk verdicht of verstoord.

Vooraf rond de vestingsteden is het van belang gedegen onderzoek te doen naar de nog aanwezige open ruimten rond de steden. Hierbij dient de relatie met het schootsveld van de OHWL goed te worden vastgelegd. Het Kwaliteitsteam pleit ervoor deze gegevens onderdeel te laten zijn van de gemeentelijke bestemmingsplannen. Open ruimtes rond de vestingsteden, voor zover nog aanwezig, dienen zo gevrijwaard te blijven van bebouwing. Daarnaast dienen vestingwerken, waar mogelijk, te worden hersteld wanneer daar i.v.m. stedelijke ontwikkelingen of plannen, ruimte en mogelijkheden voor ontstaan.

Advies 2

Het Kwaliteitsteam adviseert om voor de vestingsteden een vestingstedenvisie op te stellen. Hierbij dient niet alleen naar de vesting zelf, maar ook naar het direct aangrenzende gebied te worden gekeken. Bij voorkeur komt deze visie gezamenlijk voor alle vestingsteden tot stand.

Gezamenlijk vertrekpunt

Geconstateerd wordt dat nog niet alle vestingsteden van de OHWL zich hebben aangesloten bij de Unie van Vestingsteden in de Oude Hollandse Waterlinie. Indien de OHWL zich als ruimtelijk fenomeen wil profileren ten behoeve van behoud en ontwikkeling dan is gezamenlijk opereren van alle vestingsteden van het grootste belang. Het moet bij alle betrokkenen gaan leven, zodanig dat iedereen er het belang van inziet.

Bij de promotie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) als belangrijk historisch fenomeen in het landschap heeft het 'Panorama Krayenhoff; linieperspectief', een belangrijke rol gespeeld. In dit panorama wordt het belang van de linie beschreven als "een van de weinige grote, landschappelijke vormen in ons land, die bovendien een sterke betekenis heeft. Ze is de meest uitgewerkte en daardoor de meest indrukwekkende van een stelsel van nationale verdedigingslijnen. Over een lengte van 85 km vormde ze één systeem, met één doel en één beheerder".

Waarom is het 'Panorama Krayenhoff' gemaakt? Nadat de NHW al in de jaren '80 door de Rijksdienst Monumentzorg op de agenda was gezet, werden in de Nota Landschap 1992 de waterlinies als belangrijke elementen van de nationale landschapsstructuur genoemd. Vrij kort daarna is er een ontwerpopdracht aan de Universiteit Wageningen uitgeschreven. Belangrijk resultaat van dit ontwerp was dat het bijdroeg aan de notie dat er aan zo'n structuur ontworpen kon worden.

In de nota Belvédère is besloten om de NHW opnieuw op de agenda te zetten.

De belangrijkste opdracht was: maak een lineiperspectief, een ruimtelijke visie, die concreet genoeg is om te leiden tot planologische verankering op rijksniveau en provinciaal niveau en die concreet genoeg is om er een ontwikkelingsprogramma van te herleiden. De tweede opdracht was: verzorg de communicatie over het belang van dit fenomeen. En tot slot: onderhoud contacten met lagere overheden, grondeigenaren en betrek ze bij het hele proces.

Dit proces heeft het project Nieuwe Hollandse Waterlinie uiteindelijk tot een succes gemaakt. De linie zit tussen de oren er wordt rekening mee gehouden en de linie is nieuw leven ingeblazen mede door hierbij ook marktpartijen te betrekken.

Geconstateerd wordt dat een dergelijk proces voor de OHWL nog niet tot stand is gekomen. Een gezamenlijk basisstuk a la het Panorama Krayenhoff dat een dergelijk proces in gang kan zetten ontbreekt bij OHWL.

Advies 3

Investeer in een gezamenlijke visie op de OHWL. Het panorama Krayenhoff heeft bij de NHW gefunctioneerd als katalysator van een omvangrijk en succesvol proces. Geadviseerd wordt voor de OHWL eveneens een gezamenlijk visiedocument op te stellen dat recht doet aan de specifieke kansen en mogelijkheden van de OHWL. Vanwege de aard en de omvang van de OHWL is het van meet af aan duidelijk dat er sprake is van grote verschillen met de NHW. Zo is de zichtbaarheid in het landschap van de OHWL van een geheel andere orde dan bij de NHW. Het is dus zaak de specifieke kansen van de OHWL naar boven te brengen. De vestingstedenvisie, waarin in advies 2 over gesproken wordt, zou op basis van de gezamenlijke visie op de OHWL tot stand moeten komen. De visie dient zeker ook te gaan over de economische dragers voor de OHWL. Afhankelijk van de uitkomsten van het visiedocument moet worden nagedacht over de opzet van de projectorganisatie voor de OHWL.

Tot slot

Een advies over de inundatiegebieden van de OHWL en de betekenis van de OHWL voor de ruimtelijke kwaliteit van het Groene Hart is in dit stadium beperkt gebleven tot meer algemene aanbevelingen. Natuurlijk ziet het Kwaliteitsteam kansen om de OHWL en behoud van het veenweidelandschap hand in hand te laten gaan (zie advies 1) en natuurlijk zijn de vestingsteden van groot belang voor het landschap van het Groene Hart. Een vestingstedenvisie, gezien vanuit het perspectief van de OHWL, kan hieraan een belangrijke bijdrage leveren (zie advies 2). Maar om de toekomstige mogelijkheden voor behoud en ontwikkeling van de OHWL goed in beeld te brengen is meer nodig. Een investering à la het Panorama Krayenhoff, waarin de werkelijke potentie van de OHWL op alle niveaus in beeld wordt gebracht is een noodzakelijke eerste stap voor een succesvolle planontwikkeling, die tijd zal kosten. Tijd echter die het waard is om er voor uit trekken!

Namens het Kwaliteitsteam Groene Hart,

Jan Willem Bosch, voorzitter

Achtergrondinformatie

aanvrager: Projectbureau Oude Hollandse Waterlinie, namens de Unie van Vestingsteden (contactpersoon: Bernt Feis, tel: 0348-565282 / contact@groenehart.info).

onderwerp / locatie: Oude Hollandse Waterlinie, noord-zuid lopende zone met vestingsteden, inundatievelden en bijkomende voorzieningen,

landschappelijke kenmerken: divers, veenweidegebied, droogmakerijen, veenstromen, overwegend open gebieden (inundatiegebieden) met meerdere vestingsteden

opgave Groene Hart: groot aantal deelgebieden: 'Vechtplassengebied', 'Vechtzone Utrecht-Amsterdam', 'De Venen', 'Utrecht West', 'Venster Bodegraven Woerden', 'Gouwe Wiericke', 'Lopikerwaard', 'Krimpenerwaard', 'Alblasserwaard', 'Vijfheerenlanden', met diverse beleidsstrategieën (zie ook www.kwaliteitsatlas.nl)

datum adviesaanvraag: 2 maart 2011

datum gesprek: 27 april 2011

gebruikte informatie:

- *Verzoek tot kwaliteitsbeoordeling van het historisch inundatiegebied Oude Hollandse Waterlinie*, Unie van Vestingsteden, maart 2011
- *Verzoek RCE tot redengevende beschrijving vestingsteden*, Unie van Vestingsteden, februari 2011
- *Agenda voor de Oude Hollandse Waterlinie*, 2009
- *Cordon van Holland, het beeld van de Oude Hollandse Waterlinie*, Harm Hoogendoorn / Stichting Groene Hart, 2010
- *Sporen van historische verdedigingswerken van de OHWL in het landschap van het Groene Hart*, Harm Hoogendoorn, januari 2011
- *Limes en linie, twintig eeuwen verdedigingswerken tussen de Oude Rijn en de Hollandsche IJssel*, Jan van Es, augustus 2004.